פרק א

האר פניך ונושעה

מעשה בגנן חרוץ עובד את עבודתו במספר בתים, בנאמנות וחריצות, ואף זוכה לראות את פירותיו, פרחי גינתו מלבבים ומושכים עין כל רואה, אך יום אחד הרגיש איזה מחסור בלבו, הוא הרגיש עייפות החומר ומוטיבציה הולכת ודועכת. הוא פנה לחנות הקרובה, ויש להקדים שסיפור זה אירע בתקופה שעוד לא ידעו מה זה טלפון סלולרי בכל כיס, ואף טלפון נייח לא היה בכל בית, אלא רק בבתי עסק או אצל בעליהם של בתי העסק, ואז נכנס הגנן לחנות ושאלה בפיו: האם הוא יכול להתקשר מספר שיחות מהטלפון. בעל החנות שהיה בעל לב רחב אִפְשֵׁר לו ונענה בחיוב לבקשתו, ואז הוא מאזין כיצד הגנן מתקשר לאיזו כתובת להציע את שירותו. בשיחתו הוא מספר שהוא גנן עם וותק ומסור מאוד לעבודתו ורואה הצלחה בתפקידו, אך בעל החנות מבין את התשובה לשאלתו: לא. איננו מעונינים!

וכך מתקשר הגנן עוד שיחה ועוד שיחה ובכולם הוא נענה בשלילה. כאן נחלץ לעזרתו של הגנן שנכמרו רחמיו מכל הסירובים שהוא מקבל, וכבר חשב להזמינו לביתו ולהמציא לו עבודה, אך לפני שהוא פונה אליו, שם לב בעל החנות שאותו גנן אינו נשבר מכל התשובות השליליות שהוא מקבל, ולא זו בלבד אלא אף הוא נראה מרוצה מכל הסירובים שהוא קיבל. למראה תופעה מוזרה זו לא יכל בעל החנות להתאפק, ושאל את הגנן לתמיהתו: אני רואה שאתה לא מוטרד מכל התשובות שקיבלת - היתכן?

כאן פותח הגנן את סגור ליבו ומתחיל את סיפורו: אני כבר גנן כעשר שנים, יש לי מספר בנינים שבהם אני עובד, אני מרויח את משכורתי ביושר

* שבט תשע"ט

וב״ה אני רואה ברכה בעמלי, גינות הבתים שבהם אני עובד מלבבים עין כל רואה, אך דבר אחד מעיק עלי, כאשר אני רואה את תושבי הבנין חולפים על פני ואף פעם איני שומע מהם תגובה על שביעות רצונם מהגינה הנאה שאני משקיע בה את מיטב כוחותי. המנומסים שבהם אולי מנענעים את ראשם לשלום. אחראי ועד הבית מביא כל חודש מעטפה ובה משכורת עבודתי, אך מעבר לזה שום מילה טובה, שום מחמאה, שום חיוך, שום ביטוי לשביעות רצון מעבודתי המסורה, שאינני מחסיר בה אף פעם. בכל זאת אני בשר ודם, לא רובוט, וכשאין משוב חיובי ומעריך את ההשקעה שלי אני מרגיש חֶסֶר גדול.

בצר לי עלה בדעתי רעיון נחמד. הנה, נכנסתי לחנותך והתקשרתי לאותם בתים שבהם אני עובד, שיניתי את קולי והצעתי את עצמי למקצוע גננות, סיפרתי על העבר שלי ועל הצלחותיי. אבל הקול (המוכר לי) מעבר לקו ענה לי שאין להם צורך בגנן כי כבר יש להם גנן לשביעות רצונם, אך ניסיתי בכל זאת לשכנע, ואז ענה הקול שמעבר לשפורפרת שהם מאוד מרוצים מהגנן שלהם, וסיפר לי כמה שהם מרוצים ממנו במהלך שנות עבודתו, וכמה הוא מצליח ומגינה שבקושי גדלו בה צמחים, הוא הפך אותה לגינה מרהיבת עין, וכך המשיכו להרעיף שבחים על הגנן שלהם שאינם מוכנים להחליפו בשום גנן אחר. כך עשיתי בכל בית שבו אני עובד, ובכל שיחה שעשיתי שמעתי (לשמחתי) מה שלא שמעתי במשך שנים שאני עובד שם, ותאמין לי - אומר הגנן לבעל החנות - זו היתה שעת קורת רוח, ומה שלא עושה השכל הישר של אדם מנומס ומתורבת, הייתי צריך לבוא בעקיפין ו״לסחוט״ את המחמאות ולקבל את כל מה שאני מחכה במשך תקופה כל כך ארוכה.

עכשיו אתה מבין - אומר הגנן - לשביעות רצוני מכל התשובות השליליות שקיבלתי ממספר האנשים שהתקשרתי אליהם. כך יכולתי לשמוע על עצמי את מה שאני מצפה כ״כ לשמוע מהם. כעת הטלפונים הללו נסכו בי כוחות מחוזקים, ומחר אני חוזר לעבודה במשנה מרץ, בשמחה ובסיפוק.

כששמעתי סיפור זה נזכרתי בעצמי. לא אחת יצא לי בתפקידי לבחון בכיתות, והנה להפתעתי שמתי לב דבר שחזר על עצמו, שבסוף מבחן נגשו אלי תלמידים מצוינים לשאול אותי כיצד הם הצליחו במבחן ואיזה ציון הם

קיבלו, ותמיד עמדתי מתפלא: האם התלמיד המצטיין מסופק בכך? זו הלא שאלה מתאימה לתלמיד בינוני ומטה לשמוע האם היו מרוצים מתשובותיו ואיך מעריכים אותו, ומה לתלמיד מצטיין לשמוע מהמנהל האם הוא הצליח, וכי יש לו ספק בכך, שאני צריך ליישב לו את ספיקו שאכן הצליח מעל ומעבר. השאלות היו לי חידה עד שעניתי לתלמיד השואל בציניות, כמנסה לשחזר את מהלך המבחן, כמה שאלות לא ענית? התלמיד השואל היה נבוך ואומר: הלא עניתי את הכל. א"כ מה הנך שואל? עד שלבושתי הבנתי כי בודאי אין לו ספק על הצלחתו, אבל הוא רוצה לשמוע זאת מהמנהל: "בודאי ובודאי הצלחת, תשובותיך היו קולעות ונפלאות ושמחתי איך שאתה תלמיד כל כך מצטיין"! אלו המילים שהוא ציפה לשמוע.

עלינו לדעת דבר נוסף, שב"שיטת הגנן" אנו יכולים לפעמים לפגוש ילד שעשה מעשה לא ראוי, ואז אנו נוזפים בו ואומרים לו: "איך מתאים לכזה תלמיד מצטיין לעשות מעשים כאלה", ואז נושם התלמיד לרווחה "הנה סוף סוף אני שומע מהמחנך שאני תלמיד מצטיין".

כל הסיפורים האלה הם הקדמה לדברי הזוהר (ח"ג מו) הנוראים שכל מחנך צריך לרשום על לוח לבו.

מלה טבא

"כמה דענשא דהאי בר נש בגין מלה בישא, כך ענשה בגין מלה טבא דקאתי לידיה ויכיל למללא ולא מליל". תרגום: כמו העונש של האדם שנענש בגלל מילה רעה שאמר על חברו, כך עונשו בגלל מילה טובה שבאה לידו ויכל לאומרה ולא אמרה[א].

חוץ ממה שדברי הזוהר מרעישים למתבונן, איך בדין שמים האדם נתבע לא רק על מעשים בפועל אלא גם על גרימת היזק שנעשה בעקיפין על ידו. עוד אנו שומעים כאן שהאדם נתבע גם על דברים שהיו בשב ואל תעשה, אבל כיון שבשב ואל תעשה נגרם נזק, גם על זה הוא נתבע.

א. הוסיף בספר באר החיים פי"ח קצ"ב שלפיכך מביא המצורע שתי ציפורים, אחת על מה שנכשל באיסור לשון הרע, והשניה על המילה הטובה שהיה יכול לומר ולא אמר.

אך עלינו להבין שהלא הזוהר מעמיד זה מול זה, חומרת המילה הרעה שנאמרה על הזולת, משקלה שוה למניעת מילה טובה מהזולת, ואיך אפשר להשוות פגיעה ע״י מעשה לפגיעה ע״י שב ואל תעשה.

ננסה לקרב את הדבר להבנתנו הדלה.

״אמר ר׳ יוחנן טוב המלבין שינים לחבירו יותר ממשקהו חלב״, כך ר׳ יוחנן דרש מהפסוק ״חכלילי עינים מיין ולבן שינים מחלב״. אל תקרי לבן שינים אלא ליבון שינים (כתובות קיא:). ליבון שיניים הוא החיוך, ההארת פנים והסֶבֶר פנים יפות הניתנות לזולת. גם כאן צריך להבין, נתינת כוס חלב היא חשובה וגם חיוך לזולת חשוב, ומדוע ליבון שיניים - החיוך - יותר טוב מהשקאת חלב, אלא כוס החלב חשוב מאוד כי הוא סועד את הגוף ומחזקו, אך עם כל החשיבות, אדם יכול לוותר על חיסרון זה כמו אדם שמדלג ארוחה, שחוץ מרעבון לא קרה לו כלום, אך חיוך והארת פנים זה מזון לנפש, זה סועד את הלב ואת כל האדם, בכך שזה נוסך בו כוחות נפש, מגלה לנו ר׳ יוחנן שעזרה לנפש חשובה יותר מעזרה לגוף, ממילא כאשר אני נמנע מחיוך וסבר פנים יפות פגעתי בנפש הזולת.

שמאי אומר... והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות (אבות פ״א ט״ו), שמעתי מאאמו״ר זצ״ל שאמר בשם רבו הגרא״א דסלר זצ״ל, שמשנה זו תמוהה שנאמרה ע״י שמאי, אנו היינו מצפים שמאמר כזה יֶאֱמַר ע״י הלל הסבלן ולא ע״י שמאי, שהולך תמיד לחומרא עם מידת הדין, שלא קיבל את הגר שרצה להתגייר על רגל אחת ודחפו באמת הבנין, ודוקא אצל הלל הוא קיבל את מבוקשו (כאן לא המקום להסביר את ההבדל ביניהם).

אלא עונה הרב דסלר זצ״ל, שאין זו קושיא כלל להנהגתו של שמאי, ואדרבה היא הנותנת, שמאי שמידתו דין סובר שמידת הדין מחייבת שעל האדם לקבל את זולתו בסבר פנים יפות, כי זה חובתו של אדם להסביר פנים לרעהו, ואם הוא לא עושה זאת, או פניו רעים לשני, הוא מזיק לו ופוגע בו.

בא וראה מה שכתב רבי אליעזר ממיץ, שהיה מבעלי התוס׳: ״וכשם שיש הונאה בדברים, יש הונאה בענין רע שמראה פנים רעים, שמסור ללב״ (ספר יראים).

ומספרים על רבינו ישראל סלנטר, שבערב יום הכיפורים בדרכו ל׳כל נדרי׳, פגש אדם כולו סר וזועף וראו את אימת הדין על פניו, והוא חלף על פני רבי ישראל סלנטר ואפילו מבט לא נתן בו. העיר לו על כך ר׳ ישראל: מה אני אשם שאתה בדרך לכל נדרי, שאני צריך לראות כאלה פנים, ואף מוסרים בשמו שאדם שהולך ברחוב עם פנים זעופות הרי הוא בור המתגלגל ברשות הרבים, כי הפנים הזעופות פוגעות בזולת וגם אם הוא מוטרד מאימת הדין, חברו החולף על פניו אינו צריך לסבול מכך.

אומרים חז״ל שהנותן צדקה לעני מתברך בשש ברכות והמפייסו מתברך באחת עשרה ברכות. הנה לנו כוחה של מילה טובה, פיוס ודברי ריצוי, שהברכה כמעט כפולה מהנותן, כיון שהנותן מעות לעני אינו גואל אותו עדיין ממצב עניותו. הוא נשאר עני עם עוד קצת כסף. אבל המפייסו, מפיח בו רוח תקוה ונותן לו תשומת לב שמרוממת את נפשו, הוא כבר איש אחר ממה שהיה לפני הפיוס, לכן הוא מתברך בכל כך הרבה ברכות.

עלינו לדעת שתלמיד הוא בגדר עני, חוץ ממה שהוא עני בדעת, עוד הוא שואף לקרבתו של המלמד, שימצא חן בעיניו, שהמלמד יעריך אותו, שיספר להוריו כמה הוא מרוצה בבנם, שיַרְאֶה את שביעות רצונו ממנו. אולי היה אפשר להשוות את הלימוד שאנו לומדים עמו זהו הצדקה, אבל הפיוס הוא החיוך, הארת פנים, המחמאה והתקוה שאנו תולים בו ומביעים זאת בפניו, היא מרוממת את נפשו והופכת אותו לאיש אחר. על כך בודאי המלמד מתברך באחת עשרה ברכות.

הזרחת שמש

מה יעשה מחנך המלמד את תלמידיו ויודע סוד זה של הארת פנים וסבר פנים יפות, ואת האנרגיה שמחמאה נוסכת בתלמיד, אך זה הוא יכול לעשות כלפי התלמידים הזורמים, החיים את הנלמד, המחזירים משוב חיובי להשקעת המלמד. אך מה נעשה בשוליים הנמצאים בכל כיתה, אלה שהם מקל בגלגלים, אלה שמוצאים תמיד את הפירצות שבהן הם יכולים להתבלט במובן השלילי, ואלה שסוחטים את הכוחות של המלמד כדי שיוכל להוביל

את הכיתה בים הסוער של קשייהם היום יומיים. על מה יאיר להם פנים המחנך, "וכי הם זכאים לכך"? חושב המחנך.

מו"ר הגה"צ רבי שלמה וולבא זצ"ל מַפנה אותנו לסוגיא במס' מכות (י' ע"א) "אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש אמר לו הקב"ה למשה הזרח שמש לרוצחים איכא דאמרי אמר לו הזרחת שמש לרוצחים".עד כדי כך, עומד לפנינו אדם שפל שרצח את חברו בחוסר שימת לב, עלינו להזריח לו שמש, לדאוג לו, להתמסר אליו, ולדאוג שגואל הדם לא יהרוג אותו, וכן צריך להכין לתלמיד חוטא מידי דחיותא, כגון תלמיד שגלה מגלין רבו עמו, עד כדי כך חובתנו לטפל בתלמידי קשה היום, כמה שקשה להחמיא לו, כמה שקשה להאיר לו פנים, אך זו חובתנו, ואדרבה, מי יודע כמה הפנים המחייכות של הרב יכול לפתור לו את מצוקותיו ולעזור לו בְּקֻשָׁיָיו, ואם לא עשינו את זה כמה אנחנו אחראים להתדרדרותו שהיתה יכולה לְהֻמָּנַע לוּ היה זוכה להארת פנינו.

"מי יודע - כותב הרב וולבא - מה מבריא יותר וּמְפַתֵּחַ את הילד, המזון המוגש לו או הארת פנים שמראים לו! וברור וידוע הוא כי ילד הגדל בלי כל הארת פנים, דומה בדיוק לצמח הגדל בלי שמש שאי אפשר שיהיה בריא" (עלי שור ח"א עמ' ק"צ).

הרמח"ל כותב בדעת תבונות, שהארת פנים הוא זיו הנשמה, כלומר, האדם מורכב מגוף חומרי ומנשמה רוחנית, וכאשר אדם מת אין לו את זיו הפנים, ורק מהתחברות גוף ונשמה ניכר זיו הפנים, ולא רק בחיים ומות יש נפק"מ בזיו הפנים, אלא גם הפנים המשתנות של האדם מעידות על הַפְּנִים שבו ומצב הנשמה, כאשר האדם בוחר ברע, מתרחק מהשי"ת ורודף אחרי חומריות העוה"ז ותאוותיו, ניכר הדבר במבע פניו הגס והמגושם, ואילו כאשר האדם עמל בתיקון המידות בתורה ובמצוות, פניו מתעדנות והולכות ומפיקות זוך וזוהר (עיי"ש סי' פ"ו עמ' ע"ה).

מעתה עלינו לדעת כמחנכים כמה מחוייבים אנו להזריח שמש לתלמידינו[ב], כמה עלינו להיזהר מלהמנע מלומר מילה טובה לתלמיד, כדברי הזוהר לעיל,

ב. ידוע קטרוג הלבנה על השמש שאין ב' מלכים משתמשים בכתר אחד, עד שאמר לה הבורא לכי מעטי את עצמך. לכאורה למה דוקא הלבנה טענה את זה, אלא ההבדל בין שמש ללבנה,

שאם יכולנו לומר מילה טובה ומחמאה ולא אמרנו אותה, נֶעֱנֵש בדיוק כמו שאמרנו מילה פוגעת, כיון שמילה פוגעת היא נזק, ומניעה ממחמאה היא נזק, ובשמים, בשונה מדיני אדם שמענישים רק על מעשה, שם מענישים גם על גרם נזק שבא מחמתי, וכאשר נמנעתי מלומר מילה טובה, החמצתי את עליית התלמיד שעלולה להיות נזק לדורות.

בל נטעה ונחשוב שרק הבינונים והחלשים זקוקים למילה טובה, ואילו המצויינים העמלים די להם מהסיפוק של ציוניהם הטובים. לצערי הכרתי תלמיד מצויין מהת״ת שלימים עבר לישיבה קטנה, ולאחר זמן שמעתי עליו שיצא לתרבות רעה, רח״ל. ולתמיהתי בפני אביו כיצד יתכן הדבר, ענה לי האב: בני אכן היה משקיע גדול בעמל התורה, אך לא קיבל אף פעם טפיחה על השֶׁכֶם מרבותיו, עד שאמר לעצמו ׳אם כן למה זה אנוכי׳.

ומסופר שכאשר הוציא בעל ה״לשם״ זצ״ל את ספרו, שלח להפיצו בישראל, ויהי כאשר הגיע הספר ליד ה״בן איש חי״ עיין בו הרבה ויצא בהתפעלות מעומקו, עד כדי כך שהכניס את הספר לבית המדרש בתופים ובמחולות. לאחר כעשרים שנה שמע בעל הלשם שהבן איש חי מחבב מאוד את חידושיו והכניס את ספרו לביהמ״ד בתופים ובמחולות, ובמקום לשמוח על הבשורה התחיל לבכות ופלגי דמעות ירדו מעיניו, והסביר סיבת צערו כי נמצאים אצלו הרבה מחידושיו שהעלה על הכתב, ואלמלא היה יודע שיש תלמידי חכמים המחשיבים כל כך את ספריו היה מסדרם לדפוס אך עתה נזדקן ואין כוחו עמו וחבל על דאבדין... פוק חזי כמה עידוד וחיזוק משפיעים גם לחכם הרזים ענק שבענקים. (ספר באר החיים עמוד ק״ט)

מחמאה וכבוד בכוחם להרים אדם אף מאשפתות

הגמ׳ בבא מציעא (פה.) מספרת על רבי יהודה הנשיא שהזדמן למקומו של ר׳ אלעזר בן רבי שמעון בר יוחאי ושאל את אנשי המקום האם השאיר ר׳

שהשמש היא הנותנת והלבנה היא המקבלת. המקבל תמיד בחששות שמא לא קיבל מספיק וכדו׳, אך השמש תפקידה לתת, ומי שנותן לא מתחשבן. (שמעתי)

אלעזר בן אחריו? ענו לו אנשי העיר שאכן יש לו בן, אך הוא אינו הולך בדרך טובה, הוא פרק עול תורה ומצוות ונהיה לבעל עבירה נורא.

מספרת הגמ׳ שכאשר הביאו בן זה לפני רבי, לקחו רבי והסמיכו, והלבישו בגד רבני העשוי מזהב, וקבע שמהיום כולם יקראו לו ״רבי״ ומסרו לדודו רבי שמעון בן אסי שילמדו תורה, מתוך תקוה שמתוך שיראה כיצד מכבדים אותו כל כך, יכנס בו הרצון לשנות דרכו. אולם עצה זו הועילה לזמן קצר ביותר, שכן שוב חפץ לחזור לעירו שבה היה מתהולל, התפלא עליו רבי שמעון בן אסי ושאלו, עשו אותך כאן לחכם והנך לובש בגד רבני ואתה משתוקק לחזור למצבך הקודם? למשמע מילים אלו נשבע בנו של ר׳ אלעזר שלא יחזור שוב על אותה בקשה וישאר בחיקו של רבו והוא הפך לתנא קדוש - רבי יוסי בן רבי אלעזר ברבי שמעון.

מדהים איך שתואר שקרי ובגד רבני יכול להפוך אדם עד כדי תנא קדוש.

נסיים בדברי ר׳ יוחנן (בילקוט תהלים פ׳) ״ה׳ א-לוקים צב׳ השיבנו האר פניך וְנִוָּשֵׁעָה, א״ר יוחנן אין לנו אלא הארת פנים בלבד, די לנו שנאמַר האר פניך ונושעה״.

כלומר, כל הצלחה של האדם מקורה בהארת פני הבורא אליו. כל הצרות והכשלונות של האדם מקורם בהסתר פני הבורא, וא״כ כל מה שאנו מצפים ומיחלים מהבורא ית׳ רק בקשה אחת ויחידה, הארת פנים שבזה מקופל כל הסייעתא דשמיא, א״כ די לנו שנאמר האר פניך ונושעה.

ואם נשווה מאמר זה של ר׳ יוחנן עם מאמרו לעיל שגדול המלבין שיניים לחברו יותר ממשקהו חלב, יתכן לומר שכיון שהנהגת הבורא היא מידה כנגד מידה, אז רק המאיר פניו לזולתו הוא זכאי שהבורא יאיר לו את פניו וינחל סייעתא דשמיא בכל אשר יפנה.

נאיר פנינו לתלמידנו וְנִוָּשֵׁעָה.

לסיכום:

- המחמאה והחיוך סועדים את הנפש.
- המנעותנו ממחמאה וחיוך עלולה להיות נזק לדורות ואנו נֵעָנֵשׁ על כך.
- אנחנו שמש זורחת לתלמידנו, הם מצפים להתחמם לאורה.
- גם תלמיד מפריע זקוק לה, ואולי יותר מאחרים.
- ניתן אותה ללא היסוס, לפני שהם יסחטו אותה מעמנו.
- בה במידה שניתן אותה, כך יאר ה' פניו אלינו בטוב ובנעימים.